HÁMORI PÉTER

Görög katolikus magyarok kálváriajárása Szatmárban 1940–1944

Az identitás-kutatással foglalkozó szociológusok, társadalomtudósok, néprajzosok, történészek, sőt pszichológusok és irodalmárok körében meghatározónak tűnik az az álláspont, hogy az önbesorolás, identitás a huszadik század előtt legfeljebb az elitcsoportok esetén tanulmányozható az egyének szintjén. Korántsem csak azért, mert a társadalom alsóbb régiói kevés, vagy éppen semmilyen írásbeli nyomot nem hagytak maguk után; sokkal inkább meghatározó, hogy identitásukat csoportként, közösségkén formálták ki és élték meg.[1] Ennek az önképnek, önazonosság-tudatnak az összetevői között a 19. század elejéig talán a legfontosabb az egyén, illetve a közösség jogi állapota: egyes társadalmi csoportoknál, a magyarországi és erdélyi nemességnél vagy éppen a városok (választó) polgárai esetében a fennmaradt források tanúsága szerint ez, a jog által meghatározott szabadság foka volt az (ön)tudat legfontosabb eleme. Egyes társadalmi csoportok esetében – pl. a bányásztársadalom és a céhes iparosok egyes csoportjainál – e mellé belépett a foglalkozási csoporthoz tartozás, mint definíciós szempont. Szintén jelen volt, méghozzá elég erősen a lokalitás gondolata. Többvallású területen, ahol az egyházak közti rivalizálás a 19. századra sem hagyott alább – és szűkebben vett térségünk, az egykori Szatmár vármegye ilyen volt – meghatározó elem volt a vallási közösséghez való kötődés is. (A kérdés angol kutatója, John A. Arstrong egyenesen meghatározó szerepet tulajdonít a vallási közösségeknek a pre-modern – és pre-nemzeti – identitások kiformálásában.[2])

A vallási elkülönülés Szatmárban a legtöbb esetben egyben nyelvi elhatárolódást is jelentett. Istentiszteleteken liturgikus nyelvként a protestánsok, Kálvin követői használták anyanyelvüket, de a római katolikus vallás gyakorlatában is terjedt az anyanyelvűség: a prédikáció kezdettől a hívek nyelvén hangzott el, de emellett – részben református mintára, részben az egyház korábbi, középkori gyakorlatából merítve – a népének, illetve a templomon kívüli liturgikus cselekmények: temetés, esketés stb. nyelve is egyre inkább alkalmazkodott a nép igényeihez. Szatmárban ez a 19. század derekán főként a német nyelvet jelentette, bár a század második felében a római katolikus egyház papjai elöl jártak a magyar szó terjesztésében egész Magyarországon, így a vármegyében is.[3]

Sajátosan alakult és kezdettől konfliktusokkal terhelt volt az egyházhoz tartozás és az anyanyelv, majd később a formálódó nemzeti identitás viszonya a szatmári görög katolikusok esetében. A szatmári görög katolikusság eredetéről, és ezzel szoros összefüggésben nemzetiségükről, asszimilációs folyamataikról három, lényegesen különböző nézet terjedt el. A 19. század magyar romantikus történetírása előszeretettel hangoztatta, hogy a honfoglalás után a magyarság egy, talán nagyobb része nem a latin, hanem a görög rítusú papság hatására lett kereszténnyé; eleinte tehát ortodoxszá, majd az uniók során görög katolikussá, és a román nyelvű liturgia kialakulása, elterjedése során asszimilálódott (részben legalábbis) románná. E nézet fenntarthatóságát elsősorban a kontinuitás hiányos adatolása teszi kérdésessé. Mások ezt a folyamatot későbbre, a vallásháborúk idejére tették, amikor Északkelet-Magyarországról a római katolikus papságot elűzték, és a helyben maradt katolikus magyarok számára vallásuk megtartása érdekében a görög liturgia maradt az egyetlen lehetőség.[4] A harmadik, elsősorban a román szakirodalomban elterjedt nézet szerint, melynek azonban Magyarországon is van néhány híve, a görög

katolikus liturgiájú magyarság nyelvében, szokásaiban asszimilálódott nemzetiségekből, ruszinokból, románokból is kisebb számban szerbekből állt.[5] Míg Belső-Erdélyben az utóbbi nézet szinte bizonyosan az egyetlen nagy valószínűséggel verifikálható állítás,[6] addig a történelmi Kelet-Magyarországon és Partiumban más a helyzet: itt valószínűleg mind a három lehetőség – de legalábbis az utóbbi kettő – jelen lehetett.

Szatmárban az asszimilációs utak a görög katolikus liturgiában többszörösen kereszteztek egymást. Az első nagy váltást a román nyelv templomi használatának 18. századi lassú, majd felgyorsuló terjedése, később 19. századi kizárólagossá válása jelentette.[7] Ez a folyamat lélektanilag igen fontos időszakban játszódott le: akkor, amikor az egyre gyakoribbá váló országleírások már szabadulni akartak a korábbi népesség-összeírások egyoldalú vallási szempontjától (ti. attól, hogy egy bizonyos valláson lévőket bizonyos nemzetiséggel azonosítsanak, így Erdélyben a evangélikusokat a szászokkal, Dél-Magyarországon az ortodoxokat a szerbekkel, Kelet-Magyarországon a görög katolikusokat és keletieket a románokkal).[8] Elsőrendű szemponttá ekkor azonban – és még sokkal később is – nem az önbesorolás, öndefiníció vált, hanem az anya-, helyesebben a mindennapos beszélt nyelv. Egy vegyes lakosságú, kevert nyelvű település esetén pedig, ahol az exogámia és a kettős családi nyelv sem volt éppen ritkaság, vízválasztó lehetett a templomban használ nyelv, főleg, ha a nem csak a liturgiát kísérő népénekekben jelent meg (mint a római katolikusok esetén), hanem a teljes szertartásban jelen volt. A 19. század végén kialakuló modern román nacionalizmus, nemzeti öntudat számára az ortodox, illetve görög katolikus valláshoz való tartozás éppen ezért meghatározó elemmé vált. Ennek a valóban premodern jelenségnek – hiszen a legtöbb modern nemzetalakulás, különösen a románnak erőteljesen mintát adó francia esetében az egységes nemzeti önkép kialakulásához a laicizálódás széles körű terjedése egyértelműen hozzájárult[9] – megvolt a magyar ellenpárja is. A katolikus egyház görög liturgiájú részének magyar ajkú hívei erőteljes gyanakvást tapasztalhattak környezetükben magyarságukkal kapcsolatban. Részben az ebből fakadó folyamatos bizonyítási kényszer, részben az a félelem, hogy a román parókiák magyar ajkú hívei a románsághoz asszimilálnak,[10] vezetett oda, hogy erőteljesen szorgalmazni kezdték a magyar liturgia bevezetését. Az 1896-ban a budapesti Egyetemi templomban a millenáris ünnepségek keretében celebrált magyar nyelvű görög katolikus szentmise azonban rendkívüli idegességet váltott ki Rómában, ahol a hangulat a nemzeti jelleget hangsúlyozó szakadár ókatolikusok és a modernista mozgalom miatt amúgy is feszült volt. Amikor Róma elrendelte a magyar nyelvű liturgikus könyvek megsemmisítését, 1898-ban Magyarországon életre hívták a Görög Katolikusok Nemzeti Bizottságát, mely egy önálló egyházmegye felállításának igényét hangsúlyozta. Ennek a szervezetnek 1900-ban már 11 357 tagja volt, közülük 59%-nak szláv, 41%-nak magyar, és csak 10-nek volt román hangzású családneve.[11] Ennél azonban sokkal fontosabbnak tűnik, hogy a tagok legnagyobb része városi értelmiségi volt: a mozgalom Szatmárból Nagykárolyban és Szatmárnémetiben tett szert valamelyes támogatásra, a vidék népét azonban nemigen tudta megszólítani. Ennek oka csak részben volt abban kereshető, hogy az egyszerű parasztembereket a századfordulón még kevésbé érdekelte a nemzethez tartozás gondolata, s ennek a liturgia nyelvével való kapcsolata: legalább ennyire fontos volt a falusiak konzervativizmusa, mely különben korábban a román nyelv (görög helyett történő) bevezetésével szemben is megnyilvánult.[12] Ugyanakkor néhány pap Szatmárból is csatlakozott a mozgalomhoz, amit számukra megkönnyített, hogy a latin rítusú társaikkal közös képzésben vettek részt (ez pl. Erdélyben nem fordult elő), és aligha lebecsülhető a görög és latin katolikusok – de leginkább a magyar ajkúak – által egyaránt szívesen felkeresett máriapócsi búcsújáróhely szerepe.[13] A Görög Katolikusok Nemzeti Bizottságának tevé-

kenysége, párhuzamosan a kormány törekvéseivel vezetett el a Christifideles laici bulla kiadásához[14], és egy új, magyar többségű egyházmegye megalapításához Hajdúdorog székhellyel. A bulla 162 parókia átcsatolását írta elő; ezek egy, a budapesti kivételével mind Észak-Kelet- és Kelet-Magyarországon és a Székelyföldön helyezkedtek el.[15]

Az új egyházmegye létrehozása hatalmas elkeseredést és ellenállást szült a román nemzeti mozgalom soraiban: Gyulafehérváron 20 000 fős gyűlést rendeztek ellene[16], a sajtóban valóságos „számháború" indult meg az új egyházmegye nemzetiségi összetétele körül.[17] A magyar országgyűlés Felsőházában Hosszu Vazul szamosújvári román görög katolikus püspök emelt szót az egyházmegyéből, kiemelve, hogy a románság nemzeti létének alapvető kelléke a vallásukhoz és a templomi liturgikus nyelvez való ragaszkodás.[18]

A politikai viharok a köznépet is elérték: egy évvel később 11 székelyföldi parókia hívei kérték vissza a korábbi egyházi főhatóságukat és a liturgikus gyakorlatot.[19] Szatmárból 1918 előttről nem sikerült fellelni hasonló mozgalom nyomát 1918 előttről: ennek hátterében részben az is állhatott, hogy az említett bulla – elvileg – eltiltotta a magyar liturgikus nyelv alkalmazását,[20] helyette a klasszikus görögöt írta elő, amit nemcsak a hívek, de többnyire a papok sem ismertek; emiatt egyes templomokban még néhány évig a régi fennmaradt a korábbi szertartásnyelv, amit csak a tízes évek végén váltott fel a magyar, kiváltva a hívek és főleg a papok rosszallását.

Az 1918-as történeti fordulat, a főhatalom előbb ideiglenes, majd végleges megváltozása idején újra megindult a harc a nemzeti és vallási identitás, illetve a parókiák hovatartozása körül. A Román Nemzeti Tanácsok kiküldötteinek biztatása és szervezőmunkája, Radu Demeter román püspök vizitációs útjai,[21] valamint a még mindig idegennek ható liturgikus nyelv és szokások kiváltotta ellenérzések, sőt gyűlölet vezetett oda, hogy parókiák egész sora kérvényezte visszacsatolását korábbi püspökségéhez. E folyamat koordinálása, illetve az egyházi uirisdictio átvétele céljából 1918 novemberében Romul Marchis irányítása mellett, Valfré de Bonzo bécsi nuncius engedélyével Nagykárolyban Román Nemzeti [sic!] Vikariatusságot hoztak létre.[22] 1919. januárban a budapesti kultuszkormányzat Persián Ádámot, a katolikus ügyek kormánybiztosát küldte ki Kelet-Magyarországra, annak érdekében, hogy tisztázza: az 1912-ben Hajdúdoroghoz csatolt 44 nagyváradi és 4 szamosújvári parókia hová kíván csatlakozni.[23] A katolikus egyház törvényeit és szokásait, a pápa egyházmegye-határok kijelölésére vonatkozó kizárólagos jogát semmibevevő eljárásnak 1919. május 10-én a nuncius vetett véget, amikor az ideiglenes határ román oldalára eső szatmári és bihari parókiákat átmenetileg visszacsatolta korábbi püspökségeikhez.[24] (A végleges rendezést a pápaság és a Román Királyság között 1927. május 10-én megkötött konkordátum, majd pedig az 1930. június 5-én megjelent Sollemni conventione bulla és a nagybányai püspökség felállítása jelentette.)

Ezekkel az eseményekkel azonban egyáltalán nem jutott nyugvópontra a magyar anyanyelvű görög katolikusok kérdése. Az 1923. március 28-án életbe léptetett új román alkotmány három vallási csoportot különböztetett meg: a ortodox vallást állam-, míg a görög katolikust nemzeti egyháznak, vallásnak jelentette ki. Azzal, hogy a katolikus egyház görögrítusú püspökségeit állami jogszabállyal „önálló egyháznak" deklarálták, lényegesen egyszerűsítették az áttéréseket. Románia nyugati, egykor Magyarországhoz tartozott területén ugyanis az 1928-as vallásügyi törvény életbelépéséig az egykori magyar 1895:XLIII. törvénycikk volt érvényben, ez pedig a rítusváltások kérdését indirekt módon a katolikus egyház belügyének minősítette; amikor 6. §-ában kimondotta, hogy „valamely vallásfelekezetből kilépni, vagy valamely vallásfelekezetbe belépni mindenkinek szabad a törvényekben megállapított feltételek mellett", ám a következő szakaszban, ahol a bevett egyházakat és a zsidó felekezetet sorolta fel, „latin, görög és örmény *szertartású* katholikus egyházról"[25] szólott: azaz a görög és latin rítust – különben egyetértőleg a katolikus egyház álláspontjával

– szervezetileg jogilag egységes intézménynek tekintette, melynek részei csak a liturgiában, szokásokban stb. különböznek. Tehát míg – bármely rítusú – felnőtt katolikus egy egyszerű nyilatkozattal áttérhetett akár görögkeleti, akár protestáns, akár – bár erre nemigen volt példa – zsidó vallásra, addig rítusváltásának kérdése szigorú egyházi belügynek számított.[26] Azzal, hogy az 1923-as román alkotmány külön egyháznak deklarálta a keleti szertartású katolikusokat, egyszerű, anyakönyvvezető előtt tett nyilatkozathoz kötötte az áttérést.

A katolikus egyház törvénykönyve a megkeresztelkedett felnőttek rítusváltását szentszéki engedélyhez kötötte (és köti);[27] ezt az engedélyt azonban csak hosszas utánjárással, és kellő indokkal lehetett (volna) megszerezni, ráadásul a szándékot az elbocsátó lelkésznek is véleményeznie kellett… Ennek ellenére számos ilyen rítusváltoztatás történt a román érában: a Vatikán a Romániával megkötött konkordátum után ugyanis úgy a bukaresti, mint – a viszonosság kedvéért – a budapesti nunciusnak is megadta azt a jogot, hogy az egyik rítusról másikra való átmenetelt engedélyezzen.

A görög katolikus egyház román egyházzá nyilvánítása egyben azt is jelentette, hogy a magyar liturgiát gyakorlatilag mindenütt megszüntették. A húszas években újra és újra előfordult, hogy Romániából elmenekült magyar anyanyelvű görög katolikus lelkészek jelentkeztek a hajdúdorogi püspökségnél, általában nemzetiségi elnyomásra hivatkozva.[28] 1922-től egyre több hír jelent meg olyan esetekről is, amikor Körösbánya, Mikóújfalu és Sepsibükszád községekben a görög katolikus ősökkel bíró római katolikus híveket „eredeti vallásukra" kényszerítették vissza.[29] Gyakori eset volt, hogy a görög katolikus vallásból kitérőket a világi hatóságok megbüntették.[30] A nyomásgyakorlásnak voltak kevésbé radikális formái is: sok esetben a közalkalmazásoknál, vagy éppen iparengedélyek kiadásánál a görög katolikusokat, mint „román valláson lévőket" előnyben részesítették. Általánosnak volt mondható, hogy nemcsak a hatóságok, hanem a szűkebb-tágabb értelemben vett társadalom is igyekezett kényszeríteni az érintetteket, hogy a görög katolikussághoz fűződő kapcsolataikat megtartsák, illetve megerősítsék, azonban nemzeti – ekkor kisebbségi nemzeti – kötődéseikről mondjanak le, így hozva „összhangba" vallási és népi-nyelvi hovatartozásukat (pl. névváltoztatással vagy a név írásmódjának módosításával).

1940 előtt többé-kevésbé tömegesen történtek áttérések a görög katolikus egyházba, illetve rítusra. Az áttérések okairól egy, a szatmári római katolikus egyházmegyében 1941-ben készült felmérésből nyerhetünk valamelyest képet: a 488 áttértből 218 (többnyire közszolgálati) állás elnyerése vagy megtartása érdekében, 10 nő férje munkahelyén való megmaradásáért, 65 (többnyire szintén nő) házasfele vagy családja kedvéért, 58 egyéb érdekből, 88 más okból lett ortodox vagy görög katolikus vallású, és csak 59-en hivatkoztak kényszerre (a kimutatást a római katolikus plébániák készítették, de az 1940 előtti elbocsátási jegyzőkönyvek alapján).[31]

1940-ben, a II. bécsi döntést követő újabb impériumváltozás után hasonló folyamatok kezdődtek meg szerte Észak-Erdélyben és Kelet-Magyarországon – csak éppen ellenkező előjellel. Jóllehet a görög katolikus egyházrész társadalmi elfogadottsága a század eleje óta lényegegesen átalakult Magyarországon – ti. a közvélemény nagyobb része „magyar felekezetként" tekintett Hajdúdorogra és híveire –,[32] a terület-visszacsatolás után ez radikálisan változni kezdett. A görög katolikus lelkészek és híveik irányában nagyfokú bizalmatlanság mutatkozott meg úgy a hatóságok, mint a környezet részéről. A Honvédség bevonulását sokfelé kísérték kisebb-nagyobb atrocitások, melyek részben a görög rítusú (görög katolikus és ortodox) templomok ellen irányultak. Szatmárban sem volt ritka, hogy a hatóságok – elsősorban a katonai közigazgatás idején – a görög katolikus lelkészeket, így a szatmárnémeti esperest zaklatták.[33] Nem annyira gyakori előfordulása miatt, hanem inkább a gondolkodásmódra vetett fénye okán érdemes megemlíteni, hogy amiatt is internáltak román görög kato-

likus papokat, mert azok magyar közösségek templomaiban románul mutatták be a liturgiát (megjegyzendő, hogy a szertartás nyelvének meghatározása a területileg illetékes egyházi főhatóság, püspök kizárólagos joga volt a kánoni szabályozás szerint).

Kezdettől megvoltak a türelmetlen hangok a sajtóban is: éppen egy vezető katolikus publicista, Nyisztor Zoltán már 1940. szeptember 22-én a nagyváradi Magyar Lapokban erdélyi vonatkozásban gyakorlatilag egyenlőségjelet tett a görög katolikus rítus és a románság közé.[34] Az ilyen hangok később sem ritkultak meg, sem a visszacsatolt területek újságjaiban, sem az országos sajtóban.[35]

Különösen égető kérdést jelentett a görög katolikus vallást elhagyni szándékozók – többnyire magyar ajkúak – kérdése. A Szatmárnémeti Római Katolikus Püspökség Levéltárában sok folyóméternyit tesznek ki azok a kérvények, melyeket görög rítusról latinra kívánkozók adtak be. A korábbi helyzet azonban alapvetően megváltozott 1940. november 23-án: a Római Szentszék ugyanis mindkét nuncius meghatalmazását felfüggesztette, így innentől kezdve az ilyen kérelmeket újra a Vatikánhoz kellett, vagy inkább kellett volna felterjeszteni.[36] Szerte a visszacsatolt területeken két megoldás között választhattak az érintettek: vagy valamelyik „magyar" protestáns felekezetre – általában a reformátusra, ritkábban, a Székelyföldön az unitáriusra – tértek át a tegnapi magyar görög katolikusok, vagy kikerülve a magyar törvény rendelkezéseit, a közigazgatás (anyakönyvvezetők) cinkos részvételével vették fel a latin rítust. Gyakori volt az is, hogy a formaságokkal nem törődve egyszerűen a római katolikus templomba kezdtek járni, családjukkal együtt…[37]

Az áttéréseket azok az érintett egyházak, melyek híveinek száma ettől emelkedett, a korra jellemző kritikátlansággal fogadták. A legmohóbbak talán a magyar ortodoxok voltak. Ez az egyház az 1868: IX. tc. 9. §. törvénycikknek a sem szerb, sem román nyelvű görögkeletiekről szóló része alapján jött létre az első világháború után, azonban 1939-ig csak jelentéktelen számú hívőt és papot tudott soraiban tudni. Innentől kezdve azonban – Kárpátalja, majd Kelet-Magyarország és Észak-Erdély visszacsatolása után – komolyan felmerült a politikai akarat, hogy ebben az egyházban koncentrálják Magyarország valamennyi görögkeleti hívét, nemzetiségre való tekintet nélkül.[38] Az elképzelést úgy a románok, mint a szerbek hevesen támadták, nem alaptalanul nemzetiségük elleni támadást sejtve a szervezésben. Ennek ellenére 1942–43-ban a magyar liturgikus nyelvre áttért, nemzeti (magyar) ortodox egyház hevesen törekedett gyarapítani hívei számát, egyebek mellett a Hajdúdroghoz való visszacsatolásukat hiába kérő kelet-magyarországi görög katolikusok elkeseredését is igyekeztek kihasználni, ám úgy tűnik, nem sok sikerrel.

A visszacsatolt területeken élő magyar ajkú görög katolikusok stratégiái között két, alapvetően különböző minta volt fellelhető. A Székelyföldön általános volt a rítus elhagyásának szándéka, a nemzetiségnek a vallás elé helyezése, az öndefiníciós kényszerhelyzetekben a magyar ajkúság, az anyanyelv kihangsúlyozása a vallási kötődések rovására. Ezzel szemben a kelet-magyarországi részeken a legtöbb magyar görög katolikus falusi közösség egyértelműen kifejezte ragaszkodását nemcsak nemzetségéhez, hanem a templomához, szokásaihoz is.[39] A nyugati részeken határozottan felmerült az igény a magyar püspökség joghatóságának mielőbbi és minél teljesebb visszaállítására. Szárazberekről a hívek annak ellenére ezt kérelmezték 1942-ben, hogy a nagybányai püspök, Alexandru Russu Ulicsák János személyében magyar papot küldött számukra: „…minden vágyunk és álmunk az, hogy mi csatoltassunk vissza a hajdúdorogi Magyar Gör. Kath. Püspökséghez, mert mi csak innen várjuk és reméljük, egyházi sorsunk jobbra fordulását, vagyis azt, hogy felekezeti iskoláinkat visszakapjuk és Egyházunk élére olyan lelkészt kapunk, akinél a lelki javak az anyagi javaknál elébe vannak helyezve. … Ezen kis egyháznak a hívei egytől-egyig magyarok, a hozzá tartozó filiákkal együtt, és mi nem hogy románul érezni, de hanem még beszélni sem tudunk, mivel

minden ősünk, valamint mi is magyarok vagyunk. Egyházunk helyzete a mostani helyzetében csak a szétzüllésnek és romlásnak van kitéve."[40]

Hajdúdorog joghatóságának a helyreállítása folyamatosan része volt a budapesti Külügyminisztérium törekvéseinek is, illetve szóba került az országgyűlés vitáiban is.[41] Dudás Miklós püspök is hiába sürgette az átcsatolásokat római útja alkalmával. Ilyen törekvések azonban a Székelyföldön – melynek magyar vagy magyar többségű parókiái 1912-től 1919-ig egy marosvásárhelyi vikariátus gondozása alatt szintén Hajdúdorog alá tartoztak[42] – nem merültek fel: talán azért sem, mert az ottani egyéni-társadalmi stratégiák mások voltak, talán a földrajzi távolság miatt.[43]

A mellékletben közölt forrásszövegek egy csoportja is a Hajdúdoroghoz való visszacsatolás kérdésével foglalkozik. A számos kérelem közül azért a petei parókia híveinek kérelmét, és Kozma János püspök tanácsosnak erre adott válaszát választottuk ki közlésre. A szöveg helyesírása, megformálása egyértelműen utal a szerzők alacsony társadalmi származására, tanulatlanságára; ez természetesen korántsem jelenti azt, hogy az érintettek nem valamiféle politikai behatásra vagy személyes érdekből cselekedtek. Ezt valószínűsíti az is, hogy – ahogy arra a válaszlevél is utal – 1918-ban éppen Pete lakossága járt elöl a falvak közül abban, hogy kérelmezte a település Romániához csatolását… A peteihez hasonló jelentések érkeztek Érkenézről, Értarcsáról és Piskoltról, ahol a lakosság a templom felgyújtásával fenyegetőzött.[44] Az Érmellék más községei, mint Érselénd, Csokaly és Érmihályfalva eddig nem mentek el, de azt kilátásba helyezték, hogy a Nagyváradról küldött román papok előtt mindenképpen bezárják a templomokat.[45]

A petei kérelemre adott válasz rámutat arra is, hogy mennyire nehéz helyzetben volt a hajdúdorogi püspöki tanácsadó, amikor egyszerre próbálta átvenni a nemzeti retorikát – igaz, egykori kurátorának szavai mögé rejtőzve – és az egyház hivatalos tanítását („keresztelni, esketni, gyóntatni, áldoztatni akár magyar, akár román katholikus pap egyformán érvényesen tud; Krisztus Urunk nem tett különbséget a papjai között aszerint, hogy milyen nemzetbe tartoznak") – mely teológiailag nyilván helytálló volt, ám a hívek megnyugtatására aligha volt alkalmas…

A források további, közlésre kiválasztott csoportja azokról a küzdelmekről és törekvésekről ad számot, melyek Hajdúdorog egykori parókiáinak a püspökséghez való visszahelyezését szolgálták. Megfigyelhető, hogy ezekben a parókusok sok esetben vezető szerepet töltöttek be, de csaknem mindig aktív szerepet vállaltak a hívek is. Az 1990-es években felvett interjúk tanúbizonysága nyomán úgy gondoljuk, hogy ez részben a magyar társadalom nyomására (is) visszavezethető: sok, a szomszédai, a falubeliek által csak „román templomnak" hívott görög katolikus istenházába járó hívő a nyomás hatására, a megszólástól tartva igyekezett „összhangba hozni" vallását és nemzetiségét.

FORRÁSOK

Nagyméltóságú Vallás és Közoktatásügyi Miniszter Úr!
Kegyelmes Urunk!

Alulírottak annak idején a hajdúdorogi görög katolikus Püspökséghez beosztott szatmárnémetii görög katholikus magyar egyházközségnek vagyunk a hívei és ahhoz a tíz parochiához tartozunk, amelyek a román megszállás idején el lettek választva a hajdúdorogi gkath. Püspökségtől és a megszállás egész ideje alatt a megszálló hatalom által a legmostohább bánásmódban részesültünk.

Amiért pedig mostan Nagyméltóságod kegyes színe elé vagyunk bátrak járulni sorainkkal, arra az a körülmény késztet bennünket, hogy bennünket mindannyiunkat Szatmár-Németiben, meg a szatmárnémeti gkath. magyar esperesi kerületben, magyar nemzetiségi mivoltunkban és önérzetünkben lekicsinyelnek és megbántanak, továbbá úgy a hatóságok, mint magánosok részéről is magyar voltunkat tagadásba veszik, minek következtében bennünket sem az általunk betöltött állásainkban meghagyni, sem pedig az újonnan jelentkezőket kinevezni, alkalmazni nem hajlandók és mint görög katkolikusok a fizetés tekintetében is rövidséget szenvedünk. – Kevesebbet utalnak ki részünkre, mint más vallású ugyanazon állást betöltő honfitársaink részére.

Ilyen körülmények között magyar görög katholikus vallású híveink az egész város területéről, meg az esperesi kerületből is, továbbá a Szatmári részen lévő román görög katholikus parochiához erőltetet magyar nemzetiségű gkath hívek is – mert a román megszállás idején ez az erőltetés is megtörtént és sok olyan egyént reáerőltettek arra, ámbár magyar nemzetiségűek, mégis kényszerítették őket, hogy a szatmári román gkath. parochiának legyenek hívei – ezek ma igen sokan máról holnapra az anyakönyvvezető hivatalok előtt görög katolikus vallásukból átiratkoztak, átmentek reformátusoknak, romai [sic!] katholikusoknak, egyszerűen csak azért, mert ezen vallásváltoztatás után az a hatóság, amely még tegnap nem ismerte el ezeket a vallásukat megváltoztatott egyéneket magyarokul, ma ugyanaz a hatóság minden további nélkül hűséges magyarokul tekinti őket, állást ad nekik; állásukban meghagyja őket és egyenlő fizetést ad nekik a többiekkel, amikhez azonban – ami szerény véleményünk szerint – nekünk mint görög katholikus magyaroknak is, megvannak ugyanazon igényeink, jogaink. – Ezen meggyőződésünknek a leszögezéséért, érvényre juttatásáért járulunk mi tiszteletteljes sorainkkal Nagyméltóságod magas színe elé és a velünk szemben megnyilvánuló egyenlőtlen és meg nem érdemelt bánásmód megszüntetését kérjük.

Huszonkét éven keresztül viseltük többi magyar testvéreinkkel egyetemben a kisebbségi sorsot, tűrtük az elnyomatást, üldöztetést és ma, amikor visszakerült édes Magyar Hazánkhoz, ma ugyanezen jelenségekkel találjuk szembe magunkat. Teljesen érdemtelenül, mert a szatmárnémetii gkath. egyházközség és egyházkerület mindig magyar volt és annak is fog maradni mindenkor. Bennünket a mi őseink tanítottak meg erre a magyar önérzetre, a mi édes anyáink csepegtették lelkünkbe a magyar föld iránti szeretetet, mi ezt soha sem fogjuk megváltoztatni. Azoknak a tévesen gondolkozóknak kell megváltoztatni a véleményüket, akik azt hiszik, hogy egy vallásváltoztatás után nekik szabad és joguk van arra, hogy valakit ők – ezért a vallásváltoztatásért – hűséges magyaroknak minősítsenek. Nem, erre nekik nincsen joguk és nagyon helytelen az az eljárás, amely semmiképpen sem építő munka, de bomlasztó irányzat, minden tekintetben. – Mi magyarok voltunk és maradunk is, maradunk is, de a mi görög szertartásunkat is meg akarjuk őrizni. És ebben nincsen joga senkinek sem kételkedni. – Mi erre okot nem szolgáltattunk!

Losonc és az anyaországnak többi munkatábora tudnak beszélni arról, hogy a szatmárnémeti gkath. magyar egyházközségnek, meg az esperesi kerület falvainak az ifjai is tömegesen mentek át a határon az anyaországba csak azért, hogy megtarthassák magyarságukat, hogy ne legyenek román katonák, és magukat a magyar haza rendelkezésére bocsássák. Követték őket az öregebbek, azután egész családok, úgy hogy hitközségeink szinte elnéptelenedtek. Mi az itt maradtak emberfeletti viaskodással tartottunk ki magyarságunk mellett, és ezt a mi magyarságunkat támadásba veszik.

Bozga István 19 éves suszter, magyar katonának kívánt jelentkezni a minap. Bizonyítványt kapott az egyháztól, hogy hívünk és magyar nemzetiségű. Nem vették figyelembe. Arra biztatták, hogy legyen református, mert csak ebben az esetben lesz száz

százalékos magyar. Az itten csatolt jegyzőkönyv szerint az lett.

Árti István törvényszéki tisztviselő szintén kapott az egyháztól egy ilyen bizonyítványt. Hasonló okokból a jegyzőkönyv szerint ő római katholikussá lett.

Jakab Béla Ferenc postatisztnél hasonló az eset. Ő két gyermekével a jegyzőkönyv tanúsága szerint római-katholikus. És ezekhez hasonló eset van mai napig Szatmárnémetiben vagy 600.

Annak kieszközléséért, hogy híveinktől ne tagadtassák meg magyar voltuknak az elismerése, és hogy az anyakönyvvezetőség előtt folyamatban lévő vallásváltoztatás – amely homlokegyenest ellenkezik a magyar törvény szellemével és az apostoli szentszék szándékaival – beszüntettessék, egyházközségünk a mellékelt beadványt adta be a Városparansnoksághoz. Minthogy azonban erre a beadványra válasz hozzánk még nem érkezett – Nagyméltóságod ajkáról kívánunk ítélkezést hallani arra vonatkozólag, hogy a szatmárnémetii görög katholikus egyházközség és kerület hívei nem lehetnek-e olyan magyarok, mint a reformátusok – akik csak a 16. század óta szerepelnek magyar hazánk történetében, vagy pedig a római katolhikusok, hiszen történelmileg beigazolt dolog az, hogy a kereszténység felvételekor a magyarok görög katholikusok is lettek.

Felmerült lelkünkben ez a kérdés azért is, mert a Magyar Haza 1912-ben a római apostoli Szentszékkel egyetemben egyházmegyét alapított a magyar görög katholikusok számára, ölelő karjába zárt minden görög katholikus magyart és mint jó édes anya szeretetének sokféle megnyilatkozásaival halmozott el bennünket és nem tudjuk elhinni, és nem is fogjuk elhinni sohasem, hogy ez a jó édes magyar Haza valaha visszavegye tőlünk szeretetét, akik a megszállás 22 nehéz esztendeje alatt, olyan sokat szenvedtünk és tűrtünk édes magyar Hazánkért, és amelyhez mindenkor hűségesek kívánunk lenni és maradni.

Mély tisztelettel járulunk azért Nagyméltóságodhoz és hódolattal kérjük, kegyeskedjék mint legilletékesebb nyilatkozni arra nézve – és magas határozatát városunk és megyénk hatóságainak megküldeni –, hogy a hajdúdorogi görög katholikus Püspökség megalapításakor hozzácsatolt paróchiák hívei magyar görög katholikusok. Ők – mint ilyenek – a magyar Haza többi római kath. vagy református polgáraival hasonló elbánásban részesítendők; az anyakönyvvezetőség előtt ma folyó, de sem a magyar törvények, sem az apostoli Szentszék szándékaival meg nem egyező vallásváltoztatások legazonnal [sic!] beszüntettessenek, mert ezek a görög katholikus hívek hűségükkel, munkájukkal, életükkel és vérükkel – a miként a múltban, úgy a jelenben és jövőben is – a magyar Haza mellett álottak és állanak, és annak fejlődését tehetségük szerint a legőszintébb igyekezettel készek előre vinni, előmozdítani.

Alázatos tiszteletünk őszinte kifejezésével vagyunk

Nagyméltóságodnak

Szatmár-németi, 1940 évi november hó 2-án.

A Szatmár-németi gör. kath egyház és kerület nevében és képviseletében:

… Béla [olvashatatlan aláírás]

esperes lelkész

Nagyságos és Főtisztelendő Tanácsos Úr!

Tessék megengedni, hogy csak most írjunk, de vártuk, hogy alakuljon ki a petei helyzet. Sajnos, de még idáig nincs semmi eredmény. Talán tetszett is hallani, hogy még október 20-án egyhangúlag kérte az egész község a magyar istentiszteletet, később a Hajdúdorogi Püspökséghez való visszacsatolást, pár héttel előbb a pápai Nunciushoz

küldtünk kérvényt, de még ezidejig [sic!] semmi hír. A nép nem tudja elfelejteni a Fő Tanácsos Urat, mindent elkövetnénk, csak mégegyszer minden magyar volna minden a Templomban! Bár a lelkész elment, mert nem tudott és nem is akart magyarul, a prédikációt is csak olvasta egy papírról. Az új lelkész ugyan tudna magyarul, de azt mondja, míg a bányai püspöknél leszünk addig nem lehet magyarul csak románul. Tessék mondani, mit tegyünk kihez forduljunk. Nem volt elég 22 év keserves gyötrelme most sem imádhatjuk édes anyanyelvünkön a jó Istent! A hejzet [sic!] kétségbe ejtő! Atya és Daróc nem vár már tovább, kitiltották a falujukból a román papot és fájó szívvel kell látnunk, hogy mind többen hagyják el a gör. kath. vallást, lesznek reformátusok. Nagyon kérjük a Főtisztelendő Tanácsos Urat tesék [sic!] tanácsot adni hogy mit tegyünk. Itt is készülnek, hogy inkább mennek a ref. vallásra sem hogy továbbra is viseljék az oláh bélyeget! Vagy segít megmenteni, vagy engedi, hogy kárhozatba jussunk! Amíg magyarul nem lesz istentisztelet, hiába is megyünk templomba mert csak kárhozunk csak a nagy gyűlöletet látjuk.

Igen kérjük a Főtisztelendő Tanácsos Urat tesék teni [sic!] éretünk valamit és megnyugtatni egy levéllel bennünket.

A feltámadott Úr Jézus fogja megáldani érte!

Pete, 1941. ápr. 26.án

Kedves Régi Híveim!

…

Lelkiatyai szívemnek nagyon nagyon jól esett a hozzám intézett levél, mert arra mutat, hogy – Sz. Pál apostoli szavaival szólva – »munkálkodásom köztetek nem volt gyümölcstelen«, hiszen alig három esztendeig éltem köztetek s annak is már közel 25 éve, s mint a levél is bizonyítja, hiába választott el egymástól azóta egy egész világ, ma is a régi bizalommal vagytok irányomban s azon az alapon óhajtoztok tovább építeni. melyet Isten segítsége mellett az én csekélységem helyezett le köztetek.

Az a néhány képecske, mit 25 éves papi jubileumom után rátok való megemlékezésül egynéhány rági jó emberemnek megküldtem, csak annak a jele akart lenni, hogy bár a sors azóta messzire vezetett tőletek, még mindig a szívembe vagytok zárva. Örülök azonban, hogy mindenkinek nyílt borítékban küldtem a képeket, és semmit sem írtam senkinek, mert így kedvesebb a dolog, hogy mindjárt a felszabadulás után megvalósult szívetek vágya: visszatérni a régi, egyenes kerékvágásba. Hiszen – mint írjátok – már október 20-án megmozdultatok, hogy visszakérjétek a magyar isteni szolgálatot, ami olyan rövid idő alatt is annyira kedves lett előttetek, mert hiszen jobban értettétek, tehát általa jobban emelkedett a szívetek az Ég felé. Még ma is eszembe jut igen gyakran egykori kurátoromnak, a derék és egyeneslelkű Deák Ferencnek szava, mikor azt mondja: románul akármit is mondhat a mi papunk az oltárnál, Isten talán meghallgatja, de mikor azt mondja: »Fejeteket hajtsátok meg az Úrnak«, kicsinynek-nagynak, még az árva gyermeknek is meghajlik a feje. Ha pedig románul mondja: »Capetele voastre Domnului sá-le plecaţi«, senki sem mozdul meg a templomban. Jól esik értesülnöm, hogy azóta már egykori püspökötök utódához, Ő Nagyméltóságához is fordultatok, most pedig az Apostoli Nuncius úrhoz terjesztettétek kéréseteket. De megmondhatom: egyelőre hiába tettétek, mert teljesítése még néhány havi haladékot fog szenvedni. Addig keresztényi türelemmel várni és tűrni kell. Huszonhárom év után még egy pár hónapot ki lehet bírni akár a tisztítótűzben is, ha tudjuk, hogy utána üdvösség következik. Itt pedig az fog következni.

Nem ti vagytok az egyedüliek, kik nehezen várják a dolgok rendezését, s vannak még nálatok rosszabb helyzetben levők is. Erdélyben vagy 25 parókián még román pap vagy tanító sincs. De azoknak is várniok kell.

Fölvetették már a kérdést többfelől is, hogy miért volt az, hogy a románok bejövetele után, 1919-ben a pápa Ő szentsége mindjárt intézkedett, most pedig hónapok óta semmi sem történik.

Hát először arra felelek, igaz-e, hogy semmi sem történt. Mert igen is, történt! A történtek közül bennünket, görögkatolikusokat az érdekel, hogy a bikszádi, mojszini és nikulai Sz. Bazil-rendi szerzeteseket már alája rendelték a Máriapócson élő magyar rendfőnöknek. A pápa Ő Szentsége erről már október 16-án intézkedett, megvalósulására idő kellett, s december 8-án következett be. Ebből látjuk, hogy Rómában gondolnak ránk és rendezni fogják egyházunk ügyeit.

A kérdés másik részére pedig azt bálaszolom, hogy most egyházilag más a helyzet, mint 1919-ben volt. Megmondom, hogy miben.

1919-ben a hajdúdorogi püspökség székhelye, Nyíregyháza magyar uralom alatt maradt, Szatmár és környéke román uralom alá jutott. Minthogy ez[en] a területen magyar gör. kath. püspök nem volt, de még rutén sem, görögkatholikus egyházak pedig szinte egy napig sem lehetnek meg anélkül, hogy valamely egyházi főhatóság alá tartoznának, aki őket kormányozza, Róma kénytelen volt azonnal intézkedni, hogy Petét és a többi olyan egyházközséget, mely a hajdúdorogi püspökséghez tartozott, de törvényes püspökétől el volt vágva, alárendeljék a legközelebbi püspökségnek. Így rendeltek bennünket alá ideiglenesen a nagyváradi püspöknek. Erre ti is emlékeztek, hiszen együtt voltunk benn Szatmáron, amikor az új püspök átvett minket.

Most, mikor a románok Szatmár vidékét visszaengedni kényszerültek, nemcsak Pete és Szatmár vidéke jött vissza a hazához, hanem Nagyvárad és Nagybánya is, vagyis most parókiáink nincsenek elvágva püspökeiktől. Ha valamiben püspöki intézkedésre van szükség, Nagybányára lehet írni s fel is lehet utazni, ha szükséges. Nincs tehát olyan sürgős intézkedésre szükség, mint 1919-ben volt. Mert a nyelvi kérdés és a többiek, csak másodrendűek. Keresztelni, esketni, gyóntatni, áldoztatni akár magyar, akár román katholikus pap egyformán érvényesen tud; Krisztus Urunk nem tett különbséget a papjai között aszerint, hogy milyen nemzetbe tartoznak. Az ő Egyháza katholikus, azaz egyetemes, általános, minden kor, minden nép és minden állapotú ember számára való.

Mikor a románok jöttek, Róma ideiglenesen rendelt titeket sok mással együtt a román püspökök alá. 1929-ben úgy látszott, hogy az az állapot, melyet a római és görög katholikus egyházra nézve is békeszerződés hozott, végleges marad. Ekkor átrendezte egész Romániát. A szatmári és nagyváradi római katholikus püspökségeket egybevonta, a szamosújvári püspökséget pedig kettéosztotta. Így jutottatok ti, kedves volt híveim is a nagybányai püspökség joghatósága alá. Mások ismét a nagyváradinak, ismét mások a balázsfalvi érsekségnek lettek alárendelve, kik azon az állásponton voltak – nekik ez volt a kedvező! – hogy aki görögkatholikus, az csak román vagy ruthén lehet.

Most szerintünk és ti szerintetek is itt volna az ideje a történt hibákat kijavítani. Benneteket és sok mást is visszahozni a hajdúdorogi egyházmegye kebelébe, ahol a vallást nem keverik össze a nemzetiséggel, s a szertartásokat engedik olyan nyelven végezni, amely a népnek kedvesebb, amelyen át jobban tud Istenhez emelkedni. Az Apostoli Szentszék azonban – nekünk ugyan fájdalmasan, de mégis igen helyesen – arra az álláspontra helyezkedik, hogy amit 1929-ben végleges intézkedésként határozott felőletek, azt nem másítja meg most, hanem bevárja Európa újjárendezésének további jelenségeit. Bevárja, míg a határok újból és véglegesen helyreállanak, s akkor nyúl hozzá az egyházi területek rendezéséhez. Ez nem azt jelenti, mintha attól félne, hogy ezek a területek nem maradnak magyarországi vidékek, hanem azért nem nyúl hozzá, mert nem lehet még tudni, hogy mi fog visszakerülni, s ha a volt hajdúdorogi-egyházmegyei parókiákat visz-

szacsatolja, újból át kell rendezni a román püspökségeket is, ami nem könnyű dolog, mert nem mindig mehet minden vissza oda, ahol a triánoni béke előtt volt, hiszen a nagybányai püspökség azóta létesült s azzal is számolnia kell, azt nem lehet csak úgy félretolni az útból, vagy úgy tekinteni, mintha nem léteznék.

Az illetékes egyházi és világi főhatóságok megtették előterjesztéseiket mindazokra nézve, amit ti kértek és kívántok. Az Apostoli Szentszék azonban még senkinek választ még nem adott. Amit megtudhattunk, csak úgy kéz alatt tudtuk meg. Bevárja, míg az idő alkalmas lesz egy végleges, valóban végleges rendezésre. Nekünk nem lehet más feladatunk, mint érzéseinket megőrizve, alázatosan s a Szentatyát megillető hódolattal türelmesen várni. Ezt ajánlom tinektek is. Rossz lelkiatyátok lettem volna, ha mást ajánlanék. Kérelmezni, szorgalmazni lehet ugyan az ügyet, de sokat el nem lehet érni vele. Mikor a dolog a döntésre érik, eldől a ti javatokra.

Az atyaiak és daróciak, ha papjukat a falujokból kitiltották, nem jártak el helyesen. Ha már terhükre esett, hogy közöttük román szertartással végezze a temetéseket, és azt, ami előadódik, akkor lett volna a helyes: kérjék meg, hogy végezze magyarul, vagy ha ezt nem merné megtenni, engedje meg, hogy ameddig a dolog dűlőre jut, a németi, illetve a peleskei pap szolgálatait vegyék igénybe. Nem tudom föltételezni, hogy a petei főtisztelendő úr – bár személyesen nem ismetem, sőt a nevét sem tudom – ennek ellene mondana, hiszen Krisztus Szíve szerint való papi lelkével ő is megérzi azt, hogy mit jelent a felzaklatott lelkek nyugalmának helyreállítása.

Pete pedig nem tartja idegennek és szokatlannak a román szertartást sem. Legfeljebb, ha valaki egyáltalán nem érti, vesz Szatmáron a Katolikus Karitász boltjában (Horthy Miklós tér 30.) egy jó magyar gör. katolikus imakönyvet, és csendesen elolvassa magának magyarul, amit a pap és kántor románul mond. Hiszen úgyis el lesz röviden intézve a dolog, de Rómát siettetni nem tudjuk. A szertartás nyelve nem bélyegez senkit románná vagy mássá. Szatmár vidékén (most jártam arra novemberben, tehát tudom) nem azért bélyegzik románnak a görögkatholikusokat, mert a templomban románul énekelnek, hanem azért, mert román politikai ágenseknek bedőltek, és 1918. őszén (sokan azt sem tudták, miről van szó!) aláírtak egy nyilatkozatot, hogy Magyarországtól el akarnak szakadni és Romániához csatlakozni. Ezt bizony nehéz elfelejteni, bár sok aláíró egészen ártatlan volt benne. Petén Erdei György tanító gyűjtötte az aláírásokat, s magam is láttam, mint vitette egyik-másik gazdát nemzetőrökkel és kényszerítette rá, hogy aláírjon. A románság bélyege innen ered. És ezt nem lehet jóvátenni más vallásra való áttéréssel. A református vallásra tért görögkatholikusokról – ezt is tudom – azt mondják Szatmár vidékén: Kutyából nem lesz szalonna. Hogy a reformátusok mégis hajszolják a dolgot, azért van, mert majd a fiak által remélik saját egyházukat megerősíteni.

A hitehagyásra még gondolni is vétek. Még ha igaz volna is, hogy a templomi nyelv miatt bélyegeznek románnak, inkább viselném el a románság, a hazafiatlanság vádját, vagy akár ennél súlyosabbat is, habár igazságtalanul, minthogy Krisztust és az Ő Anyaszentegyházát tagadjam meg miatta. Mondjanak tehát hazafiatlannak, románnak vagy akár minek, csak ne legyen igaz, amivel rágalmaznak benneteket! Krisztus Urunkat népámítónak bélyegezték, elmondták róla, hogy az ördöggel cimborál, falánknak és borisszának, a vámosok és bűnösök barátjának bélyegezték, keresztre feszítették mint a törvények felbontóját. Ő érettünk szenvedte. Nem volt igaz belőle egy szó sem. Mi is elszenvedünk minden bélyeget az ő kedvéért. Mert sokkal többet ér, ha majd az egyházmegyei átrendezés után önként beviszitek a magyar éneket a templomba, mintha most átmennétek idegen vallásra, mely tagadja a szentségeket, melyekkel lelketeket román szertartás mellett éppúgy tápláljátok, mint a magyar szertartás mellett; megtagadja a Boldogságos Szűz

Máriát, kihez Máriapócsra a rabság ideje alatt is el-ellátogattatok, megtagadja a gyónást, mely lelki könnyebséget és bűnbocsánatot szerez az embernek, megtagad mindent, amit őseink annyi évszázadon át szent és istenes dolognak tartottak.

Kedves egykori híveim! A mi egyházunk nem román egyház és nem magyar egyház, hanem Krisztus igaz, és csakis egyedül igaz egyháza, melyben minden nemzetnek meg kell férnie egymás mellett békességben. Ettől eltántorodni annyi, ezt elhagyni annyi, mint a pokol útjára térni anélkül, hogy onnan visszatérni lehetne, s odavinni gyermekeiteket s késő unokáitokat is. Nem szabad megtenni!

Levelemet két héttel ezelőtt kezdtem írni, de sok dolgom miatt nem volt időm bevégezni. Közben megtudtam, hogy illetékes helyen már minden elő van készítve, és mihelyt az alkalmas perc elérkezik, megtörténik az az intézkedés, mely javatokra szolgálva, minden jó és helyes kérelmeiteket is betölti. Türelem és türelem! Nem tart már sokáig a várakozás!

Bátorítsátok a kislelkűeket is! Ne induljatok el könnyelműen veszedelmesen úton. És ne engedjéteket elcsábítani atyai és daróci testvéreinket sem. Isten megjutalmazza kitűnő hithűségteket s azért a kis megpróbáltatásért, melyet 1918. őszén elkövetett öntudatlan hűtlenségektekért rátok mért az Isten, ugyanő fog jutalmazni áldással családotokban, vagyonotokban, nemzeti érzéstekben.

Haza és nemzetiség fogalma az egyház fogalmával nem lehet ellentétben. Maradjatok jó magyarok, a haza hű fiai, és maradjatok tántoríthatatlanul hithű görögkatholikusok, Isten úgy áld meg benneteket!

…

Kozma János püspöki tanácsos, miskolci hittanár

Miskolc, 1941. május 15.

Jegyzőkönyv

Mely felvétetett a csékei gör. katolikus Egyházközség 1942. március 8-án a lelkészi hivatalban megtartott rendkívüli naggyűlésén.

Jelen voltak: Görögh Péter lelkész, Fincicki Ferenc egyh. pénztárnok, Ragára János egyh. gondnok, Hallók F. István egyh. jegyző, Rinkó Bertalan közs. bíró, Hallók Lajos, Lengyel István, Rinkó Sándor, Fincicki József, Leskó János, Szitás János, Dercó N. István, Hallók László, valamint a község minden számottevő tagja.

Görögh Péter elnök meleg szavakkal köszönti a megjelenteket és a jegyzőkönyv hitelesítésére Lengyel István és Rinkó Sándor egyh. képviselőtestületi tagokat kéri fel.

Ezt követőleg ismerteti a Hajdúdorogi Egyházmegyében most általánossá lett s a trianoni béke által elszakított erdélyi magyarajkú gör. katolikus hittestvéreinknek a hajdúdorogi egyházmegyéhez leendő visszacsatolása iránt megindított mozgalmat.

Elmondja, hogy Erdélyben és a keleti országrészeken lakó magyar anyanyelvű gör. katolikus hívek az 1914-18-as világháború reánk nézve annyira szerencsétlen befejezéséig egyházmegyénk hívei voltak. Leszögezi, hogy Észak-Erdély és a keleti országrészek visszacsatolása után minden hitfelekezet híveinek hovatartozása azonnal rendezést nyert, illetve régi megyéspüspökük joghatósága alá visszahelyeztettek. Csupán a Hajdúdorogi Egyházmegye erdélyi híveink visszacsatolása várat még magára. Le sem lehet írni azt a sok méltatlan mellőztetést és bántalmazást, amit magyar gör. katolikus mivoltuk miatt kell napról-napra elszenvedniök. Egyik részről magyarságuk miatt, másik részről gör. szertartásuk miatt éri őket sérelem. Az onnan érkező hírek szerint igen sokan: egész egyházközségek hívei rendültek meg már hitükben és lettek hitehagyottá. Egy egészen kézenfekvő példával illuszt-

rálja az erdélyi hívek között uralkodó állapotokat. Fájdalomtól elcsukló hangon modnja el a jelenlevőknek az egyik csékei gör. kat. hívő panaszát, kinek leánya az elmúlt ősz folyamán egy református vallású jegyzőhöz ment feleségül, aki a katolikus fél részére adott reverzálist. Míg itthon voltak a községben, még a református vallású férfi is a mi templomunkba halgatta a szentmisét. A Szilágyságba való áthelyezésük után azonban többé hallani sem akartak a gör. szertartású kat. Egyházról, annyira nem, hogy mintegy öthónapos gyermeküket mindezidáig meg sem kereszteltették, nehogy emiatt lakhelyükön őket »románoknak« nézzék: az lévén az általános vélemény, hogy aki »gör. kat.«, az eo ipse nem is magyar.

A fiatal házaspár kérésére a szülők már érdeklődtek is a lelkészi hivatalban: miként lehetne az egész családnak szertartást változtatni, hogy a gör. szertartás semmiféle vonatkozásban se legyen számukra akadály a társadalmi elhelyezkedésnél és az előrehaladásnál.

A példa hatása alatt a jelenlévőkből elemi erővel tör ki a felháborodás és megbotránkozás s mélyen megsértődve hangoztatták: »Mi nem vagyunk sem másodrendű katolikusok, sem másodrendű magyarok!« Mi magyar gör. katolikusok vagyunk, még életünk árán is annak valljuk magunkat, mert tudjuk, hogy a történelmi idők folyamán mi is éppoly önfeláldozással ontottuk a vérünket és hoztuk meg áldozatunkat a Hazáért, mint Annak bármely más felekezetű, vagy nemzetiségű polgára! Tűrhetetlen, hogy velünk: magyar gör. katolikusokkal ily mostohán és szeretetlenül bánjanak ebben a teljes feltámadásért és boldogabb jövőért küzdő országban! Magyar lelkünk teljes öntudatával, magyar szívünk minden dobbanásával tiltakozunk az ellen, hogy bennünket még a vértanúságra is kész magyarságunk mellett »ruszinnak«, »orosznak«, avagy »eománoknak« nevezzenek és hogy bennünket vallásunk miatt sérelmek érjenek.

Kérjük a Tisztelendő Lelkész Urat, hogy eme tiltakozásunkat jegyzőkönybe foglalva minél előbb juttassa el az Erdélyi Bizottsághoz, hogy a mi tiltakozó állásfoglalásunk is segítse közelebb céljához az erdélyi hittestvérek magyar görögkatolikus mivoltának elismeréséért és a Hajdúdorogi Püspökséghez leendő visszacsatolása érdekében megindított mozgalmat.

Jegyzőkönyv a jelenlévők előtt felolvastatott és az abban foglaltakról jóváhagyólag vettek tudomást.

Több tárgy nem lévén, lelkész-elnök az ülésen résztvevőketaz ősi gör. szertartáshoz való ragaszkodáskra és tevékeny katolikus életre buzdította, az ünnepi gyűlést berekesztette, mely a »Valóban méltó« éneklésével rendben szétoszlott.

Kmf.

Aláírások

Nagyméltóságú Püspök Úr, Kegyelmes Atyám!

Mint a nagylétai egyházkerület esperese kötelességszerűen mély tisztelettel jelentem Nagyméltóságodnak, hogy a mai napon már harmadízben jelent meg nálam Érselénd, Csokaly, Érmihályfalva és más érmelléki magyar községek gör. kat. Egyházainak népes küldöttsége, és mint a hozzájuk legközelebb eső hajdúdorogi egyházmegyei esperes előtt, bejelentették nálam, hogy egyházközségeik, melyeket 1920-ban a nép megkérdezése nélkül csatoltak a román püspökséghez, most a hajdúdorogi magyar püspökséghez akarnak sürgősen visszatérni. Arra kértek tehát, hogy ezen elhatározásukat jutassam a főtisztelendő e. m. Főhatóságom magas tudomására, azon alázatos kérésük kíséretében, hogy a hajdúdorogi püspök úr Őnagyméltósága a visszacsatolást a római Szentszéknél mielőbb kieszközölje, és nekik magyar görög katolikus papokat adjon.

Ezzel kapcsolatban még bejelentették azt is, hogy amíg a visszacsatolás nem történik meg, ők nem fogadják el a nagyváradi román püspökség által részükre küldött román papokat, bezárják előlük a templomokat, és inkább ők maguk sem járnak addig az istentiszteletekre. Azt szeretnék tehát, ha addig is, míg a kérdés Rómában elintézést nyer, időnkint én küldjek ki a kerületemből egy-egy magyar papot hozzájuk szt. misét végezni. Ha pedig kérelmük nem teljesülhet, inkább valamennyien görög keletiek lesznek, de a nagyváradi román püspök hívei többi nem akarnak maradni.

A küldöttséget határozott szavakkal megnyugtattam, hogy a visszacsatolás ügye törvényesen és igazságosan rendezve lesz, várják be tehát a felsőbb egyházi hatóság rendelkezését, s míg ez meg nem történik, semmiféle törvényellenes dologra ne ragadtassák magukat. Megmondtam azt is, hogy míg erre joghatóságot nem nyerünk, semmi estre sem mehetünk át a jelzett parochiákra misézni. De legyenek türelemmel, addig se hanyagolják el a templombajárást és bízzanak ügyük igazságos ügyük feltétlen győzelmében.

Nagyméltóságú Püspök Úr! Az érmelléki parochiák híveinek egyre fokozódó nyugtalanságát és türelmetlenségét – úgy látszik – sikerült ugyan ideig-óráig lecsillapítanom, de olyan súlyosnak látom az ottani helyzetet, hogy a legsürgősebb intézkedésekre van szükség, ha ezeket a híveket megtartani és a skizmtól megoltalmazni óhajtjuk.

Szentelő jobbjának csókolása mellet mély hódolattal vagyok

Nagyléta, 1942. március 17.

Turányi Miklós
esperes

Nagyméltóságú Püspök Úr, Kegyelmes Atyám!

Mély tisztelettel jelentem Nagyméltóságodnak, hogy folyó hó 29-én tartotta a nagylétai esperesi kerület papsága rendes tavaszi papigyűlését a hosszúpályi parochián. Az ott letárgyalt ügyek hivatalos jegyzőkönyvét később bátorkodom majd benyújtani, azonban a gyűlés folyamán egy olyan megdöbbentő momentumról szereztem tudomást, melyről kötelességemnek tartom Nagyméltóságodat azonnal informálni.

A papigyűlésen jelen lévő lelkész testvérek ugyanis a leghatározottabban állították, hogy az erdélyi ügyek rendezetlensége miatt felizgatott híveink újabban Nagyméltóságod fennköltt személyét sem kímélik, és fenntartás nélkül hangoztatják, hogy a »püspök urunk erélytelensége és gyengesége is oka annak, hogy a románok erőszakos fellépésével szemben nem tud hasonló hatásos fegyvereket állítani, stb.«

Kegyelmes Uram! Mi papok tudjuk a legjobban, hogy ez a sajnálatos beállítás mennyire igazságtalan, és hogy Nagyméltóságod milyen emberfeletti erőfeszítéseket tesz az erdélyi kérdés eredményes megoldása érdekében. De a felizgatott tömeghangulat hajlamos rá, hogy a sikertelenség okát közvetlen feljebbvalóira hárítsa át. Köztudomású, hogy annak idején az egész egyházmegye a legszebb reményeket fűzte Nagyméltóságod főpásztori működéséhez. A hívek tízezrei szinte gondviselésszerű intézkedést láttak abban, hogy a legnehezebb időben, midőn az erdélyi kérdés megoldására is sor kerülhetett, egy ilyen kiváló és apostoli lelkű, s amellett mozgékony, fiatal főpásztor került az egyházmegye élére. Most tehát csalódva a reményeikben, könnyen kimondják az ítéletet, hogy csalódtak Nagyméltóságodban is.

Nagyméltóságú Püspök Úr! Mi az egyházkerület lelkészei a legőszintébben fájlaljuk felizgatott népünk hűtlenségét, és eskünkhöz híven mindent megteszünk, hogy híveink fenti sajnálatos álláspontját megváltoztassuk. Azonban kötelességemnek tartom, hogy a

történteket leplezetlen őszinteséggel Nagyméltóságod magas tudomására hozzam annak bizonyítására, hogy népünk hangulatának lecsendetítésére a magunk erejéből nagyon kevés reményünk van már.

Szentelő jobbjának csókolása mellet mély hódolattal vagyok

Nagyléta, 1942. június hó 30.-án

Turányi Miklós
esperes

Kegyelmes Uram!

Egy nemzeti és vallási szempontból rendkívül fontos dologban bátorkodom Nagyméltóságodhoz fordulni kérve, hogy az alább előadottakat meghallgatni és a szükséges intézkedéseket mielőbb megtétetni szíveskedjék.

Szilágypér nagyközség a trianoni békeparancs előtt Nagyméltóságod püspökségéhez tartozott. A községet a bukaresti kormány valamelyik román szertartású görögkatolikus püspökséghez csatolta, s a község, bár 1940. szeptember 5-e óta ismét visszakerült a Magyar Szent Koronához, még ma is a román szertartású püspökség alá tartozik, és ennek folytán a község görögkatolikus templomában ma is román nyelven mondják a Szentmisét. Ha a község román anyanyelvű és nemzetiségű volna, talán érthető volna ez a dolog, azonban figyelembe véve azt, hogy a görögkatolikus lakosság túlnyomó részben magyar, akiket szándékosan románosítottak el, elsőrendű nemzeti érdek volna ezen az állapoton mielőbb változtatni. A jelenlegi plébános, ha jól tudom Serban Flavius, a hívei pedig Csutorás, Kozma, Juhász, Gál nevű magyar családokból adódnak. Ezek az emberek vagy megtagadják a magyarságukat és románnak vallják magukat, vagy pedig egy olyan lelki meghasonlás állapotába jutnak, amely sem egyházi, sem pedig nemzeti szempontból kívánatosnak nem mondható. Ezt a helyzetet aknázza ki a falu református többsége, sűrűn hangoztatva, hogy a görögkatolikusok nem magyarok, hanem oláhok. … Hogy a községben milyenek az állapotok, csupán arra kívánok még rámutatni, hogy az elmúlt évben levente zászló szentelés volt, s a zászlót a görögkatolikus plébános is megáldotta. Ezzel kapcsolatban a faluban úgy nyilatkoztak, hogy az oláh pap megbecstelenítette a zászlónkat. … A községnek országzászlót adományoztam, ünnepélyes felavatásán a jelenlegi görögkatolikus plébános megjelenése nem kívánatos. Ha azonban a zászlónkat egy magyar görögkatolikus pap szentelné meg, nagy megnyugvással szolgálna az egész községnek. …

1942. július 20.

Péchy [?] Loránd

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!
Kegyelmes Uram és Atyám!

Mély alázattal jelentem Nagyméltóságodnak, hogy az a hatalmas mozgalom, mely az erdélyrészi paróchiáink visszacsatolása érdekében esperesi kerületemben olyan elementáris erővel fellángolt, úgy látszik, hogy már átterjedt a távolabb fekvő délvidéki paróchiáinkra: Makóra és Szegedre is. Éppen ma kaptam mindkét helyről sürgős jelentést, hogy melyben az illetékes paróchusok aggódó hangon közlik velem, hogy az ottani hívek, különösen az intelligensebb világi elemek nyíltan is kifejezést adnak elégedetlenségüknek

a római Szentszék halogató taktikája miatt, mellyel ezt a ránk nézve oly fájdalmas erdélyi kérdést még most sem tudja vagy akarja megnyugtatóan rendezni.

Mindkét városi paróchián számtalan olyan intelligens hívünk él, akiket a románok annak idején Nagyváradról, Kolozsvárról, Aradról vagy Temesvárról magyarságuk miatt kiüldöztek, s ezek a hívek most szívvel-lélekkel magukévá teszik szülőföldjük panaszait, és éles hangon bírálják, hogy a Szentszék, nem tudni mi okból, de a románok igazságtalan álláspontjának kedvez, és az ottani görög katolikus magyarságot engedi a schizma veszélyébe rohanni, vagy teljesen elrománosítani. Főleg azzal érvelnek, hogy a Szentszék nem alkalmazza velünk szemben az egyenlő elbánás elvét, mert pl. a Délvidék felszabadítása után a pécsi és csanádi latin szertartású egyházmegyék elszakított részeit 3 hét alatt visszacsatolták az anya-egyházmegyéjükhöz – a mi esetünkben pedig még 15 hónap sem volt elegendő arra, hogy a római Szentszék meglássa az igazságot és végre jóvátegye a több, mint 20 éves sérelmeket!

A jelentések szerint a fentiek következtében mindkét egyházközségben annyira izzó és túlfeszített a hangulat, hogy a lelkészek nem is mernek nyilvános gyűléseket összehívni, mert minden ilyen alkalommal félni lehet egy sajnálatos elszakadási tömegmozgalom hirtelen kirobbanásától. A hívek ugyanis nyíltan hangoztatják, hogy ha a katolikus Egyház nem tudja megvédeni az erdélyi görög katolikusokat, akkor inkább ők is kilépnek az Egyházból és görög keletiekké lesznek valamennyien, mert a schizma keretében szabadabban és nagyobb erővel tudnak majd az erdélyi testvérekért küzdeni.

…

Nagylétán, 1942. február 5-én.

Turányi Miklós
kerületi esperes

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!
Kegyelmes Uram és Atyám!

Mély tisztelettel jelentem Nagyméltóságodnak, hogy az elmúlt napokban több ismeretlen egyén érkezett községünkbe, akik erdélyrészi görög katolikusoknak mondják magukat, és házról-házra járva az itteni gör. kat. hívek között, azzal agitálnak, hogy az egész nép lépjen át a magyar görög keletiekhez, mert csak ily módon megerősödő magyar görög keleti egyház tudja erdélyi testvéreinket kiszabadítani a román nemzetiségi egyház karjaiból. Az idegeneket illetőleg érdeklődtem a helyi közigazgatási hatóságnál, de azt a választ kaptam, hogy mivel ezek az emberek semmi nemzet- vagy társadalomellenes dolgot nem művelnek, sőt fáradozásuk egyenesen a magyarság megerősödését célozza, így tehát semmi ok sincs a közbelépésre.

Értesültem továbbá arról is, hogy a kerület valamennyi községében előfordultak már ezek az agitátorok, és valamint Nagylétán, úgy a többi egyházaknál is egyre nagyobb erővel lobbant fel újra ez a nemzeti színekbe burkolt schizmatikus mozgalom. Hiábavaló a papok minden ébersége, felvilágosítása és apostoli buzgalma – a hívek csökönyösen csak azt hangoztatják, hogy: »ha nem voltunk jók Románnak, mint magyar görög katolikusok, majd jók leszünk a magyar görög keletieknek. Róma pedig csak hadd pártfogolja továbbra is az oláhokat!«

Kétségbeesett segélykiáltással fordulunk tehát ismételten Nagyméltóságodhoz, kegyeskedjék még egy utolsó kísérletet tenni az erdélyi parochiák visszacsatolása érdekében a római Szentszéknél és a magyar kormánynál, meggyőzve az illetékeseket annak a moz-

galomnak kiszámíthatatlanul káros következményeiről, mely híveink tízezreit hatalmába kerítette és most már a hitehagyás veszélye felé sodorja.

Szentelő Jobbjának csókolása mellett mély hódolattal vagyok Nagyméltóságodnak

Nagylétán, 1942. július 10-én.

engedelmes fia
Turányi Miklós
kerületi esperes

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!
Kegyelmes Uram és Atyám!

…

A kerület lelkészei részint írásban, részint telefon útján újabban arról értesítettek, hogy a legtöbb helyen a hívek már megtagadták az egyházi adó és a stóla megfizetését. Több helyen, mint pl. Álmodosdon vagy Bagamérban a templomot is be akarják zárni és az ottani lelkészek csak nagy nehezen tudták rávenni az elégedetlenkedőket arra, hogy tervüktől elálljanak. A templomaink lassan-lassan üresek lesznek, a hívek nem járulnak szentségekhez, és a jelentések szerint a hívek minden helyen nyíltan is felvették már a kapcsolatot a görög keleti egyházzal.

Minden jel arra vall, hogy most már egy jól megszervezett tömegmozgalommal állunk szemben, és a nép csak az alkalmas pillanatot várja, mikor ez a mozgalom teljesen megérik és a katolikus Egyháztól való elszakadást nyíltan is kimondják.

Nagyméltóságú Püspök Úr! Nyugodt lelkiismerettel mondhatom, hogy kerületem papjait az események ilyen sajnálatos alakulásáért semmi mulasztás vagy felelősség nem terhelheti! Mindig a népünk javáért dolgoztunk, kötelességünket hűségesen teljesítettük és ezután is ki fogunk tartani az utolsó percig.

…

Szentelő Jobbjának csókolása mellett mély hódolattal vagyok Nagyméltóságodnak

Nagylétán, 1942. augusztus 3-án.

engedelmes fia
Turányi Miklós
kerületi esperes

JEGYZETEK

1 Megjegyzendő, hogy több történeti irányzat, így a marxizmus egyes árnyalatai is az elitcsoportok esetén szintén a közösségiséget hangsúlyozzák.

2 Religious Organizations and Communication. In: John A. Armstrong: *Nations before Nationalism.* University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1982. 201–240. Ugyanerről: Ferenc Gereben: Religion und nationale Identität. In: Kirche im Aufbruch. Zur pastoralen Entwicklung in Ost(Mittel) Europa – eine qualitative Studie. Hrg: András Máté-Tóth, Pavel Mikulasčak. Schwabenverlag, Ostfieldern, 2001. 307–317.

3 Erős kritikai éllel ír erről: Religion, Kirche und Schule. In: J. Straubinger: Die Schwaben in Sathmar. Kepplerhaus, Stuttgart, 1927. 55–63.; Die schwabische Bewegung und die Deutsch-schwabische Volksgemeinschaft. Uo., 63–70. Távolságtartó elemzését adja: Tempfli Imre:

Kaplony. Adalékok egy honfoglaláskori település történetéhez. Otthonom Szatmár Megye, 5. Szatmárnémeti, 1996. 245–251.

4 Salacz Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918.* München, 1974. 149., 219–220. Pirigyi István: *A görög katolikus magyarság története.* (Nyíregyháza, 1982) című munkája szerint a magyar görög katolikusok a magyar ortodox és katolikus vallásúakból, valamint az elmagyarosodott ortodox vallású nemzetiségekből származnak. Sajnos Prigyi adatokkal csak hiányosan támasztja alá nézeteit.

5 A Cserbak András rövidebb összefoglalójában azt állítja, hogy a jelenlegi magyar görög katolikusok a szerbek, ruszinok és románok leszármazottai. *A magyar görög katolikus népi vallásosság művelődéstörténeti hátterére (Mert ezt Isten hagyta.* Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest, 1986. 277–284.) Karácsony Jenő és Szabó Jenő ugyanakkor az autochton, kontinuus görög liturgia megléte mellett érvet. (*A görögkatolikus magyarok eredete.* Katolikus Szemle XXXVIII. (1924) 389–396., 440–460.; Szabó Jenő: A *görög-katolikus magyarság utolsó kálvária-útja 1896-1912.* Budapest, 1913. 47–53.) Aradi Viktor: *Tanulmányok a nemzetiségi kérdés köréből.* Huszadik Század 1913, 378–379.

6 Legjobb adalék ehhez: Pál Judit: A románok háromszéki betelepülésének néhány kérdése (1914–1850) In: A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéből. [Sorozatszerkesztő: Bárdi Nándor.] Pro-Print, Csíkszereda, 1999. 25–97.

7 Ştefan Pascu: Făurirea statului naţional unitar român. Bucureşti, 1983. I. 323.; Keith Hitchins: The Rumanian National Movement in Transylvania 1780–1849. Cambridge, 1969. És különösen: Orthodoxy and Nationality. Andreiu Şaguna and the Rumanians of Transylvania. 1846–1873. Cambridge, 1977.; Stefan Pascu: Fáurirea statului national unităr român. Bucuresti, 1983. I. 323.

8 Kiváló példa erre: Vályi András: Magyar országnak leírása : mellyben minden hazánkbéli vármegyék, városok, faluk, puszták; uradalmak, fábrikák, huták, hámorok, savanyú, és orvosló vizek, fördöházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek,tavak, szigetek, erdök, azoknak hollételek, földes urok, fekvések, történettyek, külömbféle termésbéli tulajdonságaik, a betüknek rendgyek szerént feltaláltatnak. Buda, 1796-1799. 1–3. köt. és Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta betűrendben körülményesen leíratik. Hn. [Pest], 1851. I–IV. köt.

9 Eugen Weber: *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870–1914.* Chatto and Windus, London, 1976.

10 Egyes adatok szerint 1880–90 között a magyar görög katolikusok száma 43 595-tel csökkent. (Demkó Kálmán: *Asszimiláció, reasszimiláció.* Budapest, 1897. 25–26.) Ennél valószínűleg hitelesebb statisztikai adat az, mely szerint 82 (elsősorban rutén, kisebbrészt román) község magyarosodott el, 309 magyar pedig disszimilált, elsősorban a románsághoz. (Balogh Pál: *A népfajok Magyarországon.* Budapest, 1902. 949.)

11 Mayer Mária: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1900.* Budapest, 1977. 145.

12 A liturgikus nyelvek körüli vita nem csak a román katolikusságban jelentkezett: a fehérorosz görög katolikusok pl. nagyon sokáig ragaszkodtak a lengyel templomi nyelvhez. (Nasze kościoľy. Opis ilustrowany wszystkich kościoľow i parafji znajdujących sie na obszarach dawnej Polski i ziemiach przyległych. In: Archidiezezja Mohylewska. Warszawa, 1913. 32.) Óromániában is csak Cuza fejedelem 1863-as rendelete tette kötelezővé a román nyelvet a szertartásokban, de kizárólagossá még ekkor sem vált: néhány templomban megőrizték a görög liturgiát.

13 Gábor Barna: *Wallfahrtsregionen und interethnische Beziehun-een in Ungarn.* In: *Műveltség és hagyomány.* Ethnographica fokloristica carpathica 4. (Debrecen, 1985) 177–183.

14 Szövegét ld.: *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi Emlékkönyve 1912–1987,* Nyíregyháza, 1987.

15 Az eperjesi püspökségtől 8, a munkácsiból 70, Szamosújvártól 4, Fogarastól 35, a „nagyváradi román [sic!] püspökségtől" („dioecesi Magnovaradinensi Rumenorum") 44 parókiát csatoltak el.

16 *Unirea Transilvaniei cu România.* Bucuresti, 1978. 326–328.; *Biserica româna uniti. Doua suta cinci zeci de ani de istorie.* Madrid, 1952. 151.; Stefan Pascu: Făurirea statului national unităr român. Bucuresti, 1983. I. 323.

17 Magyar álláspont szerint a Hajdúdoroghoz csatolt 183 575 hívő 85%-a magyar ajkú volt; ugyanakkor a románok szerint az új egyházmegyéhez román püspökségektől átkerült 73 225 fő gyakorlatilag mind román anyanyelvet beszélt (Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter 1913. június 14-én a Parlamentben elhangzott beszéde. Az Országgyűlés Felsőházának XLV. ülése, 1913. június 20. Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója, III. köt. Atheneaum, Budapest, 1914. 34–46.; Moritz Csáky: *Die römisch-katolische Kirche in Ungarn. Die Habsburgermonarchie 1848–1918. IV. Die Konfessionen.* Wien, 1985. 288–289.; Pascu: *i. m.* 323.; Liviu Maior:

Miscarea naţională românească din Transilvania 1900–1914. Cluj-Napoca, 1986. 94.) Pirigyi az alábbi adatokat hozza: „A hívek közül 183 757 magyar, 26 823 román, 1 623 szlovák, 968 rutén és 2 509 egyéb anyanyelvű volt. A nem magyar ajkúak közül 24 094 beszélt magyarul és csak 7829 volt járatlan nyelvünkben. 21 paróchián a hívek túlnyomó része román anyanyelvű volt. A görög katolikus magyarok 40%-a, vagyis 120 747 lélek, nem került a Hajdúdorogi Egyházmegyébe; közülük 80 747 szláv, 40 000 pedig román püspökségek joghatósága alatt maradt." Jankovich miniszter szerint a hajdúdorogi egyházmegyén kívül maradt görög katolikus magyarok száma 81 896 volt, ezen túl megemlítette, hogy 124 088 olyan hívő tartozott más egyházmegyékhez, aki nem volt ugyan magyar anyanyelvű, de beszélt magyarul.

18 A püspök nevét a jegyzőkönyv rögzítette ebben a magyar formában. Az Országgyűlés Felsőházának XLV. ülése, 1913. június 20. Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója, III. köt. Atheneaum, Budapest, 1914. 34–46. Érdemes néhány szót idézni Hosszu püspök beszédéből: „Az elmúlt esztendő egyházunk történetében és a mi saját magánéletünkben is mint püspökök életében is a legmélyebb, a legszomorúbb nyomokat hagyta hátra, mert annyi küzdelmes, annyi gyötrelmes pillanatot kellett átélnünk a félelemben, hogy egyházunk, amely kétszáz és több évvel ezelőtt a magyarországi katholicizmus erősítésére jött alapíttatott, tönkre fog menni az izgatások és izgalmak következtében, amelyek a püspökség felállításának módozatai következtében előállottak." A tiltakozásokra Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter és Tisza István miniszterelnök mellett Csernoch János hercegprímás is válaszolt, ekképpen: „Különben azt hiszem, kár most sokat beszélni az ügyről. Roma locuta, causa finita est." (Uo.)

19 Hajdúdorogi Görög Katolikus Püspöki Levéltár (továbbiakban HGKEML), Nyíregyháza, 2171/1913.

20 Scapinelli bécsi nuncius 1912. november 17-én kiadott és a Christifideles bullát értelmező leiratában külön kihangsúlyozta, hogy „a liturgikus cselekményekben sohasem lesz szabad használni" (Pirigyi: i. m.)

21 HGKEML 322/1920.

22 Különösen a Vicariatul Naţional Român Greco Catolic – din Carei – formă de manifestare a dreptului de autodeterminare din punct de vedere religios a popoulaţiei româneşti című fejezet In: Ciuobota, Viorel: Lupta românilor Sătmăreni pentru Unire. Ed. Muzeului Sătmărean, 2004. 150–196. Dr. Papp György: A magyar és román görögkatolikus egyház között fennálló vitás kérdések megoldására irányuló s az Apostoli Szentszék és a M. Kir. Kormány között megkötendő egyezmény tervezete. HGKEML 443/1942.

23 Ciuobota, Viorel, im. 408. skk. és Román egyházközségek átcsatolása. HGKEML 188/1919. Kimutatás azon hajdúdorogi, volt nagyváradi és szamosújvári paróchiákról, melyek a 16.475/1918. számú nuncusi szám alatt közölt pápai döntéssel a nagyváradi püspök (Radu Demeter) delegátusi joghatósága alá helyezett. MOL K-150.

24 Kimutatás azon hajdúdorogi, volt nagyváradi és szamosújvári paróchiákról, melyek a 16.475/1918. nunciusi szám alatt közölt pápai döntéssel a nagyváradi püspök (Radu Demeter) delegátusi joghatósága alá helyezett. Országos Magyar Levéltár Miniszterelnökség Nemzetiségi Ügyosztály Iratai (továbbiakban MOL K-28) 84. cs. 139. tét. 1980/1940. Az eredeti rendelkezés 45 egyházközsége jelöl meg, amiből viszont a jelentés szerint 14 visszakerült Magyarországhoz és a hajdúdorogi püspökséghez. Ugyanakkor – ugyanennek az iratnak a tanúsága szerint – hat paróchia továbbra is püspöki felsőbbség nélkül maradt; érdekes módon ebből öt egyházközség az 1910-es népszámlálás szerint olyan faluban volt, ahol a román lakosok száma lényegesen elmaradt a görög katolikusokétól (tehát jelentős számú magyar ajkú görög katolikus hívővel bírtak), Szatmárnémetiben pedig csak a román paróchiának volt püspöki felügyelete, a magyarnak nem.

25 1895:XLIII. törvény a vallás szabad gyakorlásáról. Magyar Törvénytár, 1894–95. évi törvénycikkek. Franklin Társaság, Budapest, 1897. 306–309.

26 A Helytartótanács 1814-ben ezt határozottan ki is nyilvánította, amit sem az 1895-ös törvény, sem más jogforrás nem cáfolt, tehát érvényben lévőnek lehetett tekinteni.

27 Can. 98. p. 2. „Clerici nullo modo inducere praesmant sive latinos ad orientalem, sive orientales ad latinum ritum assumendum"; p. 3. „Nemini licet sine venia Apostolicae Sedis ad allium ritum transire, aut, post legitimum transitum, ad pristinum reverti".

28 MOL K-28) 84. cs. 139. tét. Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy hogy úgy a korabeli magyarországi sajtó, mint a magyarországi revíziós irodalom, vagy pedig az 1940 után Erdélyben kiadott művek csak római katolikus papok, szerzetesek és protestáns lelkészek kálvária-történeteit tartalmazták.

29 Aradi Közlöny, 1922. február 10.

30 Keleti Újság, 1922. szeptember 16.

31 SzPL szám nélküli iratköteg az 1941. évnél. Az áttértekből 211-en lettek ortodoxok, jellemzően csaknem mind a harmincas évek második felében.

32 Pirigyi idéz ezzel ellentétes esetet is, az azonban inkább kivételnek tűnik („Iskolalátogatásaim és egyéb hivatali érintkezéseim során megütközéssel tapasztaltam, hogy az elsőrangú, magyar, hazafias szempontokat betöltő, ízig-vérig magyar görög katolikus egyházat, annak szerveit, iskoláit, lelkészeit és tanítóit hihetetlenül téves felfogásból, illetve már megrögzött, belenevelődött rossz szokásból a köznép állandóan »orosz« és »oláh« néven jelöli meg.")

33 Hadtörténeti Múzeum Levéltára, a Német-Olasz Tiszti Bizottság mellé kirendelt kolozsvári összekötőtiszt jelentései I. kötet. 4.404/1941. Jellemző eset volt az is, amikor detektívek jelentették: a román [sic!] templomban Dobosi János görög katolikus lelkész a nemzeti eszméért imádkozott, és a detektívnek ki is fejtette, hogy a példaképei azok az 1940 előtti magyar katolikus papok, akik megtartották 22 évig a magyarságot; cáfolta viszont a feljelentésnek azt a részét, hogy a román haza megnagyobbodásáért is imádkozott volna; kihangsúlyozta, hogy imádkozott Horthyért. Erre panasz: „a kormányzónkért, Miklósért" végzett ima közben a románok Mihály királyra gondolnak… (Szatmárnémeti papok magatartása tb. MOL K-28. 86. cs. 144. tét. 1942-O-15.304.)

34 Nyisztor Zoltán: Szemtől-szembe az erdélyi románság vezetőivel. Magyar Lapok, 1940. szeptember 22. 11.

35 „Legelőször a gyöngék, a sokszor ok nélkül rettegők és remegők félelmét kell említenem. Sokan megelőzték a román hatóságok kényszerítését azzal, hogy nagy előzékenységgel áttértek görög keletinek vagy görög katolikusnak. Illetékes helyeken azután bemutatták jó román hazafiságuk kétségbevonhatatlan bizonyítékát, az áttérési iratot. Igaz, annyi szégyen általában legtöbbször még megmaradt, hogy az ilyen sietve áttérő igyekezett tettét titokban tartani, de sokan már ezt sem tartották szükségesnek. A kenyér, a család, a megélhetés: ez volt mindig a mentség, ha az »áttérés« szóba került. … Talán ebbe a kategóriába lehet sorolni azokat a magyar lányokat, akik szintén »áttértek« román férfiakkal kötött házasságuk következtében." De sok asszony még tanító, hivatalnok férje mellett is ellenállt – ilyenkor a gyerekeket is sikerült megtartani magyarnak… „Legtöbb esetben azonban – és ezt mindenkinek el kell ismernie – durva kényszerítéssel törtek a románosítás bajnokai azokra, akiket a hivatal, később már majdnem minden szabadfoglalkozás is kiszolgáltatott önkényüknek. A közhivatal valóban olyan kiszolgáltatottságot jelentett a még megmaradt kevés számú magyar számára, amely ellen nem tudott védekezni, de a magyar közösség részéről sem remélhetett védelmet, mert ennek hiányoztak a megfelelő eszközei, hiányzott főképpen a gazdasági ereje. Ha valamelyik közhivatalban válaszút elé állították a magyar kisembert: áttérni vagy elmenni, akkor rendszerint nem csak saját magáról volt szó, hanem a családról, a gyermekekről is. Ilyen esetben pedig senkitől sem várhatunk hősiességet. Nem hősök és vértanúk korszakát éljük. … Ami ellenállás, hősies megnyilatkozás történt, az is inkább a nemzeti gondolat megnyilvánulása volt. Lehetett tehát szó áttérésről olyan értelemben, hogy valaki vallási meggyőződésének alakulását követte? Nem. Az »áttérések« puszta formaságok voltak és csupán a román statisztikusoknak szolgáltak nyereséggel." Polyák István: Áttérések – viszszatérések – megtérések. Magyar Lapok, 1941. január 24, 5; január 25, 5.

36 Pirigyi István: A magyar görögkatolikusok története. Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1990. 132.

37 Hámori Péter: Székely–oláh görög katolikus sorstörténet. Regio, 2007. 2. 198–222.

38 Berki Feriz: Lapok a magyar orthodoxia történetéből. Egyházi Krónika, szeptember–október, 4–5.; 1965. november–december, 3–4.; 1966. január–február, 4–5.; március–április, 5.; május–június, 8.; július–augusztus, 4–5.; szeptember–október, 3–5.; november–december, 4–5.; 1967. január–február, 4–5.; 2, 7–8.; május–június, 4–5. Trianontól napjainkig. In: Berki Feriz: A magyarországi ortodox keleti egyház szervezése. A Budapesti Görög Keleti Hittudományi Főiskola kiadványai I. Budapest, 1942. 133–138. (Berki Feriz néhány évvel ezelőttig, haláláig a budapesti Nagyboldogasszony Magyar Ortodox Egyházközség protoiereje volt.)

39 Viszonylag ritka volt – legalábbis 1940–41-ben – az a kismajtényi eset, ahol a szülők inkább nem engedték el az iskolai hitoktatásra a gyermeküket, mert ott román szó járta. (A Nyírcsaholyi Görög Katolikus Egyház lelkészének levele. HGKEML 189/1942. 1941. november 22.)

40 Marozsán János és társai (Szárazberek) kérelme. 443/1941.

41 Medvigy Ferenc hozzászólása az 1944. év állami költségvetéséről szóló törvény vitájához. Az Országgyűlés Felsőházának 91. ülése, 1943. december 16. Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója, IV. köt. Atheneaum, Budapest, 1944. 141–144. Medvigy beszédében azzal is érvelt, hogy az elégedetlenség miatt nem lehet csodálni, hogy még intelligens emberek is azzal érvelnek: Balázsfalvának nagyobb a befolyása, mint Esztergomnak…

42 A visszacsatolt keletmagyarországi és erdélyi részek vallási statisztikája. Keleti Egyház, 1941. 187–189.

43 Ezen nem változtatott az sem, hogy Apor követ ismételt kérésére Severio Ritter érsek, volt

prágai nuncius személyében 1942-ben apostoli vizitátort küldött a Szentszék Magyarországra. Ritter tevékenységéről keveset tudni: járt Marosvásárhelyen és Kolozsváron is; a magyar hatóságok és az egyházmegyék román vezetői mindenütt kitüntető figyelmességgel fogadták, azonban csak annyi tanáccsal szolgált a perlekedő feleknek, hogy próbáljanak meg megegyezni a vitás kérdésekben… (Farkas Gyula görög katolikus lelkész jelentése szerint Ritter érsek kedvéért Hossu püspök kispapjaival egész Kolozsvárt összejáratja valódi szemeskávéért. HPL Szn/1942.; Apostoli vizitátor kiküldése az észak-erdélyi görögkatolikusok helyzetének a megvizsgálására. MOL K-28. 86. cs. 144. tét. 1942-D-21.699.; A Magyar Görögkatolikusok Országos Szövetsége Erdélyi Bizottságának összegyűjtött bizonyítékai. MOL K-28. 86. cs. 144. tét. 1943-D-24.794.; Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. Dissertatione Hungaricae ex historia Ecclesiae, III. Aurora Könyvek, München, 1975. 98.)

44 Bihar vármegyei panaszok. MOL K-28. 86. cs. 144. tét. 1942-O-17.254.

45 A Nagylétai Görögkatolikus Egyházkerület Esperesi Hivatalának (Turányi Miklós kerületi esperes) levele. HPL 36/1942.